

Dr. Özkan Leblebici

DEVLETİN DİN ÜZERİNDEN NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜMÜ

Dönüşüm kavramının sosyolojik anlamda tanımını yapmak, belirli bir kuramsal temelde anlam ifade eder. Çoğunlukla değişim kelimesi ile birbirinin yerine kullanılan dönüşüm kelimesi, değişimden daha kapsamlı bir farklılaşmayı ifade etmektedir. Bu çerçevede değişim kelimesi, “bir zaman dilimi içerisindeki değişikliklerin tümü”¹ olarak tanımlanırken; dönüşüm, “Olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, tahavvül, inkılap, transformasyon”² olarak belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle, değişim belirli özelliklerin biri, birkaçı ya da tamamında değişiklik oluşumunu anlatırken, dönüşüm biçimin tamamen değişimini ifade etmektedir ve bu yönüyle değişimi de kapsamaktadır.

Belirli bir toprak parçası üzerindeki siyasal örgütlenme biçimi olarak ele alacağımız devletin dönüşümünden söz ettiğimizde, yapısal değişikliklerin yanında işlevlerin de değişmesi ile devlet aygıtının yeniden tanımlanmaya muhtaç bir yeni kavram olduğuna vurgu yapmak istiyoruz. Ancak burada devletin yeniden tanımlamasını yapmaktan ziyade, dönüşümü mümkün kılan araçsal mekanizmanın ortaya konması gibi bir hedefimiz bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak dönüşüme giden yolun kilometre taşları olarak toplumsal değişim üzerinde durabiliriz.

Toplumsal değişim konusunda birçok tanımlama bulunmakla birlikte, tanımların ortak noktası, söz konusu değişimlerin toplumsal sınırlar

---

¹ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr, 19.07.2014.

² A.k.

içerisinde tanımlanmaya çalışılması ve bu çerçevede toplumsal yapı ve işlevlerde değişiklikleri tanımın odağına almasıdır.³ Toplumsal değişmeyi olası kılan etkenleri tarihsel ve ekonomik olarak iki ana başlıkta sınıflandırmak mümkündür. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin de kültürel ve siyasal yapıyı belirlemesi,⁴ bu bağlamda ele alınabilir. Siyasal örgütlenme olarak tanımladığımız devletin tarihsel olarak işlev ve etki alanının genişlemesi de hızlı toplumsal değişikliklerin bir sonucu olarak görülebilir. Giddens, batı toplumlarında devletin, özellikle kapitalizmin gelişme sürecinde, ekonominin artan yoğunlaşmasıyla birlikte ekonomik sisteme daha fazla müdahil olduğunu ifade etmektedir.⁵

Bu durumda değişimi zorlayan etkenin ne olduğu önemlidir. Değişim bazen tarihsel koşulların zorlamasıyla gerçekleşirken, bazen güdümlenme yoluyla da gerçekleşebilir. Kongar değişimin güdümlenme yoluyla gerçekleşmesi konusunda; Marks'ın üretim biçimleri konusundaki evrimci ve determinist görüşüne en büyük katkıyı Lenin'in yaptığını ifade etmektedir. O'na göre; Lenin soyut bir modeli somuta dönüştürmüş ve uygulama içinde üst yapının güdümlenmesiyle alt yapının biçimlenebileceğini kanıtlamıştır.⁶ Bu durum, siyasal iktidarın yönetme gücünü kullanarak uyguladığı politikalarla, üst yapıyı belirleyerek alt yapının belirlenebileceğini ortaya koymaktadır.

---

³ Emre Kongar, (1981), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 55-56.

⁴ A.k., s. 56.

⁵ Anthony Giddens, (2012), *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, (çev. Ü.Yıldız Battal), 4. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 50.

⁶Emre Kongar, a.g.e., s.130, 138.

Değişimin bu boyutunda, üst yapının güdümlenmesi nasıl gerçekleşmektedir? Burada sorunun içsel ya da dışsal olarak ele alınışına göre farklı yöntemsel uygulamalar söz konusu olabilir. Dış dinamiklerden kaynaklandığı kabulü, bizi politika transferini açıklamaya götürür. Güler bu soruya, gelişmekte olan ülkelerdeki reform uygulamalarının daha çok dış dinamiklerden kaynaklandığını⁷ belirterek yanıt vermektedir. Bir anlamda politika transferi ile devletin yapısal dönüşümüne zemin hazırlanmaktadır. 1980 sonrası Türkiye’de politikadaki değişimi ele aldığımızda, üst yapının güdümlenmesi ile toplumsal değişimin yönlendirilmekte olduğunu söylememiz mümkün olabilmektedir. Ancak toplumsal değişimi mümkün kılan üst yapının söz konusu değişimi açısından en önemli sorun alanı, toplumda değişimin yönünden rahatsızlık duyma ihtimali bulunan sınıfların tepkilerinin en az seviyeye indirilmesi ve bu yolla transfer edilen politikaların meşruiyet zemininin oluşturulmasıdır.

Burada inceleme nesnesi olarak ele aldığımız din olgusu, dinin felsefi bağlamından koparılarak, toplumların değişime karşı olan direncinin sınırlandırılmasında katalizör işlevi görmektedir. Öncelikle din olgusunun toplumsal yapıdaki yerinin araştırılması ile başlamamız uygun olacaktır.

Dinin Toplumsal Yapıdaki Yeri

İnsanlığın yerleşik düzene geçişinden itibaren yönetim olgusu, toplumların yapısındaki giderek artan karmaşıklığın kontrol altında

---

⁷ B.Ayman Güler, (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, s.19.

tutulması işlevini odağına almıştır. Tarihten bugüne ideal toplum kavramlaştırması yapılmaya çalışılması ve topluma bu yolla bir biçim verilmeye çalışılması oldukça yaygın bir uygulamadır. Yöneticilerin kendilerine tanrısal değerler atfetmesi de bu kapsamda ele değerlendirilebilir. Sonuçta din olgusu, iktidarların egemenliğinin meşrulaştırmasında bir araç olarak yer almaktadır. Öyleyse bizim yönetim olgusunu anlayabilmemiz, onun araçlarını ve meşruiyet temellerini iyi anlamamızdan geçmektedir.

Din nedir? Bu soruya çeşitli inançlara göre farklı cevaplar verilebilir. Birçok antropoloğun üzerinde anlaştığı bir tanıma göre din; “insanları cezalandırabilen ya da ödüllendirebilen ve ondan aşkın bazı kuvvet ya da güçlere inanç veya kabul”⁸ ile ilgili düşünce sistemi olarak tanımlanabilir. Toplumsal bir olgu olarak sosyologların önemli bir çalışma alanı olan bir konu olarak din, bir dünya görüşü ya da ona inanlardan oluşan bir sistem olarak da tanımlanabilmektedir.⁹

Arapçadan gelen anlamıyla din, “usul, adet, tutulan yol ve huy” anlamlarını taşıırken; Arami-İbrani dillerinden gelen anlamıyla “mülk, idare etmek, hükmetmek, ceza, yargı, hesap, muhasebe ve mükâfat” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁰ İngilizcede *religion* kelimesi 13. Yüzyıldan itibaren kullanılmış bir kelime olup, dayanmak ve Latince kökeninden gelen anlamıyla bağlanmak, güvenmek gibi anlamlardan

---

⁸ Oriol Pi-Sunyer, Zdenek Salzman, (1978), *Humanity and Culture: An Introduction to Antropology*, Houghton Mifflin Co., Boston, USA, p. 321.

⁹ Roberto Cipriani, (2011), *Din Sosyolojisi: Tarih ve Teoriler*, (Yay.Haz.Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul, s. 20-22.

¹⁰ Ünver Günay, (2011), *Din Sosyolojisi*, 10. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 212.

türemiştir.¹¹ Kelime anlamları ve içerikleri ne kadar farklı olursa olsun, bütün dinlerin ortak noktası, sadece bireysel değil, aynı zamanda sosyal bir olgu olduklarıdır. Bu özellikleriyle dinlerin; toplumsal değer yargılarını belirleme, belirli bir yaşam biçimini dikte etme ve inananların tabi oldukları sosyal kontrol sınırlarını tanımlayarak bir grup aidiyeti için temel sağlama gibi işlevleri vardır.¹²

Dinlerin inanç sistemi olduğundan hareketle, bir olgunun dini açıklaması, verili olduğu inanç sistemi içerisinde anlamlı ve tutarlıdır. Ancak dinde belirtilen yargılar tartışılmaz doğrular olarak kabul edilmek zorundadır. Oysa felsefe verili yargıları kabul etmez ve onları sorgular. Bu nedenle de felsefe ile din arasındaki temel uzlaşmazlık, sorulara verilen cevapların niteliğinden başlar.¹³ Bu uzlaşmazlık “felsefe ile aynı amaçları paylaşan bilim”¹⁴ için de geçerlidir.

Sosyal bir olgu olarak varlığını sürdüren din, toplumların yasalarının belirlenmesinde de varlığını hissettirir. Toplumsal düzenin sınırlarını belirleyen yasaların yapım sürecindeki toplumsal tartışmalar, çoğu zaman hukuksal ve bilimsel sınırları aşır, toplumun genelinde yaygın olan inançların belirleyici olduğu bir düzleme taşınır. Örneğin aile planlaması konusundaki düzenlemeler, her zaman bu türden tartışmalara ortam yaratmaktadır. Burada olgunun (dinin) toplumsal ihtiyaçların ortaya

---

¹¹ <http://dictionary.reference.com/browse/religion>, 20.07.2014.

¹² Oriol Pi-Sunyer, Zdenek Salzman, a.g.e., s. 322.

¹³ Selahattin Hilav, (2013), *Felsefe El Kitabı*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 15-16.

¹⁴ A.k., s. 17.

konmasındaki belirleyiciliği ile devletin laiklik temelinde tanımlanmış yapısı arasında adı konmamış bir çelişkinin varlığından söz edebiliriz.

Aslında bu çelişkilerin kökeni tarihseldir. Tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışından önce, antik çağda her aile ölülerine özel bir ilgi gösteriyordu. Bu yaklaşım, ölünün arkasından ona sunulan yiyecek ve içeceklerle kendi ritüellerini oluşturuyordu. Zamanla dogmaları erken dönemlerde silinip giden bütünlüklü bir inanç biçimi yerleşiyordu. Onların düşüncelerinde her ölünün bir tanrı gibi kabul edildiği ifade edilmektedir.¹⁵ Hint, Yunan ve Roma döneminde varlığını sürdüren bu inanış biçimi, her ailenin bütünlüğünü ve bir arada kalmasını sağlayan bir “ev dini”¹⁶ şeklinde kendini gösteriyordu. Bu nedenle antik aile doğal bir birlikten daha çok, dini bir birlik olarak kabul edilmekteydi ve miras hukuku üzerinde bu sistemin belirgin bir hâkimiyeti vardı.¹⁷

Antik çağda ortaya çıkan inanç sisteminin hukuk üzerinde belirleyici olması (hatta ona öncel olması), Yunan ve İtalyan toplumlarında “ev dini, aile ve mülkiyet hakkı” arasında açık bir ilişki oluşmasına yol açmıştır.¹⁸ Özel mülkiyetin ev dini ile olan bağı ailenin yalıtılmışlığı sonucunu doğurmuştur. Ancak burada dikkate değer olan, mülkiyet hakkını koruyanın yasalar değil din olmasıdır.¹⁹ Mülkiyet çalışma hakkı yoluyla

---

¹⁵ Fustel De Coulanges, (2011), *Antik Site*, (Çev. İsmail Kılınç), Epos Yayınları, Ankara, s. 22-23.

¹⁶ A.k., s. 35.

¹⁷ A.k. s. 44-45.

¹⁸ A.k., s. 63.

¹⁹ A.k., s. 68.

temellendirildiğinde vazgeçilebilirken, din yoluyla temellendirildiğinde vazgeçilemez hale gelmektedir.²⁰

Antik çağda “aile dini” ve bu temel üzerinde yükselen mülkiyet hakkı, yönetim olgusunun şekillenmesinde de rol oynamıştır. Atina’da site yönetiminin ailelerin varlığını sürdürmesi konusunda görevlendirilmiş olması,²¹ babanın varlığında şekillenen yönetim dizgesinin dini temellerinin de kabulü anlamına geliyordu. Fişek’in yönetimin ataerkil kökenleri üzerinde yaptığı çalışmalar, bu temelin mülkiyet hakkına dayanan mal-varlıkçı (patirmonyal) ve babacıl yöneliminin yönetimdeki insan ve eşya ikileminin tarihsel belirleyicisi olduğunu göstermektedir.²²

Yerleşik düzende böylesine işlevi olan din, avcı toplayıcı toplumları nasıl etkilemiştir? Wallace, 1966 yılında yayınlanan çalışmasında dini antropojik olarak dört kategoride ele almıştır;²³ 1. Sadece bireysel ve şaman tapınmasından oluşan şaman dinleri, 2. Şaman gibi bireysel tapınmayı da kapsayan komün dinleri, 3. Bir takım din adamlarının görev aldığı tanrısal dinler, 4. Kurumsal yapının merkezinde yer alan tek tanrılı dinler. Dinlerin toplumlara göre oluşturulmuş bu şemasında avcı toplayıcı topluluklar daha çok birinci kategoride bulunan inanç sistemlerine bağlı kalmışlardır. Burada ayinlerin temel amacı, topluluğun bir arada yaşama sebebini de oluşturan yiyecek ve barınma konularında

---

²⁰ A.k., s 71. Bu durum Hindularda tapınma üzerine kurulu olan mülkiyetin başkasına devredilemez olmasını da açıklamaktadır. (s. 72)

²¹ A.k., s. 52.

²² Kurthan Fişek, (1975), *Yönetim*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, s. 41-55.

²³ Oriol Pi-Sunyer, Zdenek Salzman, a.g.e., s. 326.

güç atfedilen varlıkların iyiliğini istemek ve kötülüklerinden sakınmak şeklinde gerçekleşmektedir.

Yöneticilerin dini otoritenin meşruiyet zemininin ayaklarından biri olarak kullanması tarihsel zemini olan bir olgudur. Burada yönetim olgusunun patrimonyal/patriarkal ilişkilerden gelen geleneksel özünü unutmamak gerekmektedir. Toplumsal yapıların basitten karmaşığa evrimi sürerken dinin işlevsel dönüşümü de eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Wallace tarafından ortaya koyulan dörtlü sınıflandırmada son sırada yer alan tek tanrılı dinler, buldukları toplum içerisinde kendi bürokrasilerini oluşturmakta ve toplumsal gelişmelere uyum sağlayarak (ya da toplumu bu değişime kendi varlığına zarar vermeden dönüştürerek) varlıklarını sürdürmektedir. Bu yargımızı açmak için şimdi tarihsel olarak devletli toplumların dinle olan ilişkilerine bakmamızda fayda vardır.

Din, Devlet ve Toplum

Günay, dinlerin ferdiyetçi ve kolektivist olarak tanımlanmasını bir alternatif oluşumundan çok prensip olarak görür ve bu çerçevede dinlerin bireysel ve kolektivist öğeleri bir arada bulundurduğunu savunur.²⁴ Ancak toplulukların bir arada yaşamasında, inancın kolektivist boyutunun genel kabul görmesinin önemli bir payı olduğunu söyleyebiliriz. Bu kolektivist damar, toplumların karmaşıklaşan yapıları içerisinde yöneticilere meşruiyet zemini sağlamada ve yönetim ediminin amaçlarına ulaştırılmasında önemli bir katkı sağlar.

---

²⁴ Ünver Günay, a.g.e., s. 228.

Dinin ortaya çıkışına ilişkin taraf tutan yargılardan uzak durmaya çalışarak, burada iki kitabın önemini vurgulamamız gerekmektedir. Bunlardan biri Muazzez İlmiye Çığ'ın "Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sümerdeki Kökeni" adlı kitabıdır. M.Ö. 4000-M.Ö. 2000 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan Sümerlerin mitolojisinde varoluşa ilişkin birçok ögenin tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarında anlatılanlarla örtüşmesini konu alan bu kitabı destekleyen bir diğer kitap ise, Freud'un tek tanrılı bir dinin ortaya çıkışını toplum psikanalizi açısından ele aldığı "Hz.Musa ve Tektanrıcılık" kitabıdır. Tarihte bilinen ilk tek tanrılı din, Mısır'da M.Ö. 1375 yılında tahta çıkan (18.Sülale dönemi) Amonhotep IV tarafından, var olan bütün gelenek ve inanışlara aykırı olarak halka benimsetilmeye çalışılan "Aton" dinidir.²⁵ Firavunun ölümüyle birlikte M.Ö. 1358'de kaldırılan bu din, Mısır'ın Ortadoğu coğrafyasını egemenliği altına aldığı bir dönemde evrensel bir din anlayışına duyulan gereksinimden dolayı ortaya çıkmış olabileceği belirtilmektedir.²⁶ Diğer bir ifadeyle Emperyal düşüncenin kendisini destekleyen bir inanç sistemine ihtiyaç duyduğunu düşünebiliriz. Ancak Freud burada başka bir önemli karşılaştırmayı vurgulamaktadır;²⁷ Aton dini ile Yahudilik arasındaki benzerlikler.

Burada din üzerinde bir yargıda bulunmadan şunu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Tarihin her döneminde din yönetimin meşruiyetini sağlamayı işlev olarak içinde barındırmıştır. Bu nedenle de;

---

²⁵ Sigmund Freud, *Hz.Musa ve Tektanrıcılık*, (Çev.Kamuran Şipal), Cem Yayınevi, İstanbul, s. 32-33.

²⁶ A.k., s. 34.

²⁷ A.k., s. 38-79.

sorgulanmaksızın kabule duyulan ihtiyaç, inanç sistemlerini şekillendirmeyi gerekli kılmıştır. Heraklitos'un panteistleri etkileyen "bir akıl tarafından yönetilen evren" düşüncesi²⁸, Platon'un "her şeyin Yaraticısı ve Babası gözle görülemeyen tanrı" yaklaşımı ile tanrı tanımazlığın ve dine karşı işlenen suçların cezalandırılması düşüncesi²⁹, Auguste Comte'un pozitivistin teolojik ve metafizik evreden ayrılarak bir din haline geldiğini kabul etmesi³⁰, düşünürlerin iyilik, ahlak ve düzen üzerine düşüncelerinin dinsel bir kavramlaştırmaya dönüşmesinin örnekleridir.

Devletli toplumların ortaya çıkışından önce toplulukları bir arada tutan şey, öncelikle aile, akrabalık, soy ilişkileri; daha gelişmiş ve karmaşık yapıya sahip topluluklarda ise ortak çıkarlarıdır. Devletli toplumlarda dinin etkisi iki şekilde siyasi yapı üzerinde belirleyici olmuştur diyebiliriz; birincisi, devletin dinselleşmesi, ikincisi dinin devletleşmesi. Özellikle tek tanrılı dinler dönemine geçişle birlikte dini temsil eden bir bürokratik yapının oluşumu, dinin siyaset üzerindeki belirleyiciliğini de doğrudan etkilemiştir.

Devletin dinselleşmesinin örneği, Hristiyanlığın gelişiminde izlenebilir. Geçiş döneminde (M.S. 324) İmparator Konstantinos, Hristiyanlığı resmen kabul etmemekle birlikte, sikkelerin bir yüzüne İsa'nın monogramını, diğer yüzüne Güneş Tanrı'nın bir imgesini

---

²⁸ Selahattin Hilav, a.g.e., s. 39.

²⁹ George Thomas Bettany, (2005), *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul, s. 493.

³⁰ Roberto Cipriani, a.g.e., s. 50.

kazıtmıştı.³¹ 4. Yüzyıl sonu ve 5. Yüzyıl başında Hristiyanlığın bir devlet kilisesi haline gelmesi siyasi hayatı büyük ölçüde etkilemiş, diğer taraftan da devletin etkisine maruz kalmıştır.³² Lewis, tarih boyunca Hristiyanlıkta iki otorite olduğunu, kilise ve devlet ile suretlenen bu iki otoritenin aynı safta olduğunu belirtmektedir.³³ Yönetim bilimi temelinde konuyu ele aldığımızda, bu iki otorite, zaman zaman birbirine yaklaşan, bazen de uzaklaşan bir denge içerisindedir. Dengenin bozulduğu dönemde, yani otoritenin fiilen kilisenin egemenliğine girdiği dönemde, siyasi ve ekonomik yapının gereklerini karşılayamayan sistemin dönüşmeye başladığı görülmektedir.

Devletin dinselleşmesine bir diğer örnek, Çin'in "Devlet Dini"³⁴ uygulamasıdır. Konfüçyüs'ün öğretilerinde devlet yönetimine ilişkin tavsiyeler oldukça geniş bir yer tutar. Bu nedenle din ve devlet yönetiminin iç içe geçtiğini söyleyebiliriz. Atalara ve ruhlara tapınmaya önem veren Konfüçyüs, Çinlilerin dini hissiyatını yücelten bir öğretiden uzaktır.³⁵ Konfüçyüs'ün Çin ahlak, düşünce, toplumsal ve siyasal yapısını M.Ö.6. Yüzyıldan 1911 yılında Ch'ing hanedanının kaldırılmasına kadar etkilemiş olduğu gerçeği,³⁶ Çin'de devletin dine hâkimiyetini de sağlamış olduğunu göstermektedir. İmparatorun tapınma

---

³¹ George Thomas Bettany, a.g.e., s. 805. Söz konusu monogramın ilk kullanılış tarihinin Konstantinos'dan öncesine ait olduğu iddia edilmektedir. (s. 805)

³² A.k., s. 812-815.

³³ Bernard Lewis, (2011), *İslamın Siyasal Söylemi*, 2. Baskı, (Çev. Ünsal Oskay), Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 13.

³⁴ George Thomas Bettany, a.g.e., s. 171-183. Çin'de Taoculuk, Budizm ve bunlarla öğreti olarak uyum içinde olan Konfüçyüsçülük, devlet dininin temelini oluşturmuştur.

³⁵ A.k., s. 148.

³⁶ Diane Collinson, Robert Wilkinson, (2000), *Otuz Beş Doğu Filozofu*, (çev. Metin Berke vd.), Ayraç Yayınları, Ankara, s. 226.

şekillerine göre giydiği farklı kıyafetler ve bu ayinlerin İmparator tarafından yönetilmesi,³⁷ onu bir rahip yapmasa da dini ritüellerin temel ögesini devlet yönetimi olarak göstermektedir.

Dinin devletleşmesine örnek olarak da İslamiyet verilebilir. İslamiyet'in ortaya çıkışından önce kabileler halinde yaşayan Araplarda her kabilenin farklı bir inanç sistemi bulunmaktaydı.³⁸ İslamiyet'in ne kadar zorlu aşamalardan sonra da olsa, tek tanrılı bir din olarak kabileler arasında birliği sağlayıp devletleşmenin yolunu açtığı bilinen bir gerçektir. Ancak Türklerin İslamiyet'i kabulü devletli toplumların dinselleşmesi şeklinde olsa da, tarihsel bir gerçeklik olarak yönetimin din ile iç içe oluşu itibarıyla Hristiyanlıktan ayrılmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in İmparatorluğun geniş bir coğrafyaya sahip olduğu bir dönemde Osmanlı Sultanlarına "Halife" unvanını kazandırması, hem yönetme gücünün meşruiyeti hem de etkinliği açısından önemli olmuştur.

Konunun bir diğer boyutu, Lewis'in de belirttiği gibi,³⁹ İslamiyet'te yönetim ve din bürokrasisinin ayrımının olmayışı, Hristiyanlıkta iki farklı güç odağının bulunmasıdır. İki farklı güç odağının bulunması, toplum üzerindeki dengenin oluşumunda büyük bir etkiye sahiptir. Bu denge arayışı ihtiyacı, Hristiyanlığın reform hareketlerinin başarısının tarihsel altyapısını sağlamış görünmektedir. Oysa gücün tek bir odakta oluşu⁴⁰ ve Hristiyanlıkta olduğu gibi bir ruhban sınıfının bulunmayışı, İslamiyet'in

---

³⁷ George Thomas Bettany, a.g.e., s.

³⁸ A.k., s. 982.

³⁹ Bernard Lewis, a.g.e., s. 13.

⁴⁰ A.k., s. 16.

toplumsal yaşamda reform gereksinimlerini maskeleymiştir. Çünkü ortada paylaşılan bir otorite yoktur.

Dinin toplum üzerinde birleştirici etkisinin olduğu bilinmektedir ancak bu birleştirici etki aynı zamanda diğerlerinden ayrışmayı da körüklemektedir. Tarihte en büyük savaşların, en büyük zulümlerin din adına yapıldığı söylenebilir. 4. Yüzyıl sonlarında Paganlarla Hristiyanlar arasında çıkan çatışmanın birçok ölüme yol açmasının yanında dönemin en büyük kütüphanesi olan İskenderiye Kütüphanesinin yakılmasına da neden olduğu⁴¹, Haçlı Seferlerinin yarattığı yıkımlar, Arapların yayılma döneminde yaptıkları savaşlar, bunların birkaç örneğidir.

Ancak daha sorunlu bir yaklaşım, sömürgeci çıkarlar uğruna dinin kullanılmasıdır. İspanyolların Güney Amerika yerlilerine yaptıkları zulmü anlatan “Yerlilerin Göz Yaşları” adlı kitap, 16. Yüzyılda altın hırsıyla çılgına dönmüş İspanyolların yaptıklarının meşruiyetini din üzerinden sağlama girişimlerini de anlatmaktadır. Bir dönem piskoposluk da yapmış olan bir İspanyol din adamı olan Bartolomeo de las Casas, görüp yaşadıklarını bu kitapta anlatır. Köleciliğe karşı yerli haklarını savunma mücadelesi veren bu din adamı yaşananları bir bölümde şöyle anlatıyor;⁴²

“...Kadınları ve çocukları merhametsizce öldürdüler. Hamile kadınların yardıkları karınlarından çıkardıkları bebekleri baltalarla doğradılar. Yerliler o kadar savunmasızlardı ki, bazen hangisinin tek bir kılıç

---

⁴¹ Adem Apak, (2003), “İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, (C. 16, S. 1), Ankara, s. 176-183.

⁴² Batolomeo de las Casas, (2011), *Yerlilerin Gözyaşları*, (Çev. Oktay Etiman), 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, s. 38.

darbesiyle bir yerlinin kafasını kesebileceği ya da tek bir muzrak darbesiyle bağırsaklarını dışarı çıkarabileceği konusunda bahse tutuştular. Zavallı çocukları ayaklarından tutup kafalarını kayalara çarptılar...Bu Hristiyanlar uzun bir direk ve bunun iki ucuna dik olarak tutturdıkları kalaslardan oluşan idam düzeneklerine yerlileri onüçerli gruplar halinde astılar. Sonra astıkları yerlilerin altına yerleştirdikleri odunları tutuşturup hepsini diri diri yaktılar. Onüçerli gruplar halinde asmalarının nedeninin, İsa ve on iki havarisini anmak olduğunu söylediler, ama aslında bu yaptıkları Tanrı'ya küfür etmekten başka bir şey değildi.”

Günümüzde benzer bir manzara, din adına insanları vahşice öldüren terör örgütlerinin emperyalizmin maşası olarak bazı devletler tarafından desteklenmesi ile de yaşanabilmektedir. Burada sorgulanması gereken, insanı insanlığından çıkararak bir katı taraftarlığın nasıl mümkün olabildiğidir. Ama konunun bir diğer boyutu, devletin her zaman kontrolü altında olan bir din olgusunun devlet tarafından ne şekilde kullanılacağıdır.

Dinlerin asıl amacı olmamakla birlikte toplumun sosyal bütünleşmesine katkı sağladığı,⁴³ görülmektedir. Bu birliğin sağladığı sosyo-kültürel özellikler, bireylerin davranış ve düşünceleri üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Özellikle dine verilen referanslarla ontolojik gerçeklik varmış gibi, mucizelerin ya da tanrısal adaletin varlığına inanç da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu düşünceler Spinoza'nın ünlü eseri “Tanrıbilimsel Politik İnceleme”de özellikle vurguladığı gibi sağlam bir

---

⁴³ Ünver Günay, a.g.e., s. 347.

düşünce ya da temele dayanmaz.⁴⁴ Ama buna karşın bu inançlar, kişinin gerçek dünya algısında değişiklikler yaratır. Dinin ampirik bir araştırmasını yapmaya soyunan David Hume (1711-1776),⁴⁵ dinsel inançların bilgi değil duygular olduğunu, insanların da akıldan çok duygularının farkında olduğunu söyler. Temeli duygular olan bir olgu, nasıl olur da gerçek dünyayı şekillendirir?

Bunun ne anlama geldiğini Marks'dan örnek vererek açıklayabiliriz. Dinin içerik olarak devrime yakın fakat aynı zamanda onu engelleyen bir unsur olduğunu düşünen Marks; “Din tıpkı ruhsuz bir durumun ruhu olduğu gibi kalpsiz dünyanın kalbi ve ezilenlerin iç çekişidir. O insanların afyonudur”⁴⁶ der ve dinin insanları basit bir protestonun bir adım ötesine geçmekten alıkoyduğunu ifade eder.⁴⁷

Marks'ın bu düşüncelerini destekleyen bir kitaptan söz edebiliriz. Yasin Durak tarafından yazılan “Emeğin Tevekkülü- Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık” kitabında işçilerin işverenle olan ilişkisinin paternalist bir temele oturmasının din üzerinden analizi yapılmaktadır. Durak, bu temelde ortaya çıkan riayet duygusunun işveren tarafından jest ve tavizlerle ödüllendirilmesinin hegemonik kültüre katkısını vurgulamaktadır.⁴⁸ Konuya devlet açısından yaklaştığımızda, kuralları yazılı olmayan bir korporatizmin varlığını sürdürdüğünü

---

⁴⁴ Baruch Spinoza, (2008), *Tanrıbilimsel Politik İnceleme*, (Çev. Betül Ertuğrul), Biblos Kitabevi, Bursa, s. 122.

⁴⁵ Roberto Cipriani, a.g.e., s. 35-37.

⁴⁶ A.k., s. 45.

⁴⁷ A.k.

⁴⁸ Yasin Durak, (2012), *Emeğin Tevekkülü- Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 95.

söyleyebiliriz. Bireysel inanışın ve onun şekillendirdiği düşüncenin toplumsal boyutunu incelemek için bireysel olanın toplumsal olan ile nasıl bir etkileşim içinde olduğunu anlamak gerekmektedir.

Taraftarlık, Cemaat, Cemiyet ve Neo-liberal Dönüşüm

Dinin toplumsal yapıyı şekillendirmesinde belki de en önemli kavram taraftarlıktır. Bireyin öznelliğini yitirip toplumun bir parçası gibi hareket etmeye başladığı dönüşüm nasıl gerçekleşmektedir? Bunun tipik örneğini günlük yaşantımızdan bir örnekle açıklamaya çalışalım. Toplumda saygın bir konumda ve ölçülü davranan bir birey olarak tanındığınızı düşünün. Arkadaşlarınızla bir futbol maçına gittiğinizde, sizi tanımlayan özelliklerinizin parçası olduğunuz topluluk içerisinde eriyip yok olduğunu dışarıdan gözlem yapan bir kişinin görmesi mümkündür. Artık belirli bir noktadan sonra siz, kendiniz değilsinizdir. Ait olduğunuzu hissettiğiniz topluluğun organik bir parçası gibi hareket etmeye başlıyorsunuz. Taraftarlığı daha net bir konuma oturtmak için ideoloji kavramı önem kazanmaktadır. İdeoloji ile iktidar arasında nasıl bir ilişki vardır?

Foucault ideolojinin iktidarın temsilindeki işlevini şöyle açıklamaktadır; “İdeoloji, temsilin temelini, sınırlarını veya kökünü sorgulamamakta, genel temsil alanında dolaşmakta, burada ortaya çıkan zorunlu ardışıklıkları saptamakta, oradaki bağlantıları tanımlamakta, orada hüküm sürebilen bileşim ve çözülme yasalarını açığa çıkarmaktadır. Bütün bilgiyi temsiller alanına yerleştirmekte ve bu mekânı dolaşarak, onu örgütleyen yasaların bilgisini formüle etmektedir.

Bir bakıma bütün bilgilerin bilgisidir.”⁴⁹ İdeolojinin iktidar alanındaki işlevini benzer biçimde tanımlayan, hatta bir aşama daha ileri götüren bir düşünür de Althusser’dir. O’nun ideolojiyi ele alışı, “balığın içinde yaşadığı su”⁵⁰ benzetmesiyle tanımlanabilir. İdeoloji bir ortamdır ve toplumda çok şey onun aracıdır. Diğer bir ifadeyle bilinç, ideolojinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkar. Çünkü algılarımızı belirleyen, ideolojidir. Buradan yola çıkarak ideolojinin de toplumsal yapının bir fonksiyonu olduğunu değerlendirebiliriz. Bu yapı içerisinde din, ideolojinin en önemli aracı olarak ortaya çıkar. Yapısal olarak uyumludurlar, çünkü ikisi de sorgulanmayı kabul etmez; ikisi de olması gerekeni vazeder; ikisi de bilimsel yaklaşımın karşısında konumlanır.

Alman sosyolog Ferdinand Tönnies (1855-1936) ünlü eseri “Cemaat ve Cemiyet” ile bu alanda en önemli katkıyı yapan bilim insanlarından biridir. Yayınlandığı yıl, 1887’de çok az sayıda kopyası olan ve akademik olarak hak ettiği ilgiyi görmeyen bu eser, ikinci baskısını yaptığı 1912’den sonra, özellikle Birinci Dünya Savaşını takip eden dönemde büyük ilgi uyandırmıştır.

Tönnies, temel kavram olarak cemaati (topluluğu) insana içkin bir yapı olarak görürken, cemiyeti insanların bir arada fakat birbirinden bağımsız yaşadığı bir yapı olarak tanımlar; cemaat eski, cemiyet yenidir.⁵¹ Cemaat samimi ve hayatın birlikte paylaşıldığı bir yapıyı

---

⁴⁹ Michel Foucault, (2006), *Kelimeler ve Şeyler*, 3 Basım, (çev. M.Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, s. 340.

⁵⁰ Metin Kazancı, (2002), Althusser, İdeoloji ve İdeolojinin Dayanılmaz Ağırlığı”, *SBF Dergisi*, (C.57, S.1), Ankara, s. 57-87.

⁵¹ Ferdinand Tönnies, (2001), *Community and Civil Society*, (Translated By Harris and Hollis), Cambridge University Press, UK, p. 19.

tanımlarken, cemiyet temelsiz ve yüzeysel bir kavramdır; yani cemaat kendi başına yaşayan bir organizma iken, cemiyet mekanik bir topluluk ve sunidir.⁵²

Tönnies, cemaatin insan iradelerinin tam bir birliği olan doğal haline vurgu yaptıktan sonra, buradaki ilişkilerin temelini şu üç yapıyla tanımlar;⁵³ 1. Anne ile çocuk arasındaki ilişki, 2. Bir çift olarak kadın erkek arasındaki ilişki, 3. Birbirini kardeş olarak tanıyan insanlar arasındaki ilişki. Görüldüğü kadarıyla Tönnies, cemaat yapısının temelini patriarkal ya da aile içi ilişkilerden kaynaklandığını anlatmaya çalışmaktadır. Bu ilişkinin temellerini ortak yaşam ve ortak çıkarın korunduğu bir çekirdek yapıya götürmek mümkündür.

Henry Maine'den etkilendiğini de ifade eden Tönnies'in, artık karmaşıklaşan toplumsal yapı içerisinde kişilerin özel çıkarlarını korumak için sözleşmeye dayalı bir ilişki biçimi olarak tanımladığı cemiyet,⁵⁴ cemaat yapısından evrilen daha karmaşık bir yapıyı tanımlar. Bu anlamda Maine'in toplumsal gelişmeyi tanımladığı "Statüden Sözleşmeye" yaklaşımına benzerlik ihtiva etmektedir.

Tönnies'in kavramlaştırmasında (cemaatten cemiyete) bu toplumsal dönüşüm, engellenemez ve geri döndürülemezdir.⁵⁵ Cemiyetleşme kabul edilmeli ve bu yapının sözleşmeye dayalı kuralları geliştirilmelidir, aksi halde yapay dış görüntüler ve içi boşaltılmış yapılar büyük tehlikeler

---

⁵² A.k., s. 19.

⁵³ A.k., s. 22.

⁵⁴ Fritz Papenheim, (2002), *Modern İnsanın Yabancılaşması Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum*, (Çev.Salih Ak), Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 56.

⁵⁵ A.k., s. 58.

barındırmaktadır.⁵⁶ Geriye kalan soru, bu tarz yapıların hangi güç odakları tarafından manipüle edildiğidir.

Toplumlarda kutuplaşma ve parçalanma yaratan bu tip tehlikelere dikkat çeken önemli bir yazar da Samir Amin'dir. Amin'in liberal kapitalizmle politik İslam ilişkisi üzerine şu sözleri dikkate değerdir;⁵⁷

“Küreselleşmiş liberal kapitalizmle politik İslam ikilisi arasında çelişki değil, tam bir uyum ve tamamlayıcılık söz konusudur. Günümüzde pek revaçta olan Amerikan tarzı cemaatçilik ideolojisi, sınıf bilincini ve sosyal mücadeleyi aşındırıp yok sayarak, onun yerine sözde “kolektif kimliği” ikame etmeyi amaçlıyor. Bu ideoloji, sermayenin egemenlik kurma stratejisi tarafından, bütünüyle araçsallaştırılmış durumdadır. Büyük sermayenin ideolojisi, gerçek dünyadaki reel sosyal çelişkilerin yerine, muğlak, ebed-müddet geçerli hayali kültürleri koymaktadır. Sonuç itibariyle politik İslam bir cemaatçiliktir.”

Aslında Amin'in söyledikleri baştan beri bizim ulaşmak istediğimiz noktayı özetlemektedir. İşaret edilen bir diğer önemli nokta ise; aşırılaşma eğilimindeki İslami grupların kutuplaştırıcı etkisi ile dünya ölçeğinde bölünmüşlüğü'nün meşruiyet zeminini sağlamasıdır.⁵⁸ Buradan elde edilmesi planlanan amaç nedir?

Kapitalizmin özellikle 1970'lerden sonra küresel finans kapitalin istekleri doğrultusunda yeniden kurgulanması, neo-liberal olarak adlandırılan dönemi işaret etmektedir. Neo-liberalizmin önceki dönemden ayrıldığı en önemli fark ise, uluslararası ölçekte piyasanın

---

⁵⁶ A.k., s. 59-60.

⁵⁷ Samir Amin, (2006), *Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi*, (Çev. Fikret Başkaya vd.), Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, s. 73.

⁵⁸ A.k., s. 74.

gereklerini dayatmak için yeniden üretilen bir müdahale stratejisinin yurt içinde devlet gücünün sitemli kullanımı ile sağlanması olarak tanımlanabilir.⁵⁹ Devlet hangi mekanizmalarla bu dönüşümü sağlar? Ya da hangi mekanizmalar, devletin tekelinde bulunan iktidar gücünü dönüştürerek devleti arçsallaştırır? Bu soruların cevabını burada kesin olarak verebilmek kolay görünmemektedir. Ancak bizim çabamız, bu amaçla atılmış bir adımdır.

SONUÇ YERİNE

Özellikle 1970'lerdeki petrol krizi sonrasında gelişmekte olan ülkelerin borç krizine sürüklenmesi ve IMF'nin kredi verdiği ülkelere politika transferi yoluyla neo-liberal politikaları borçların kullanımı için ön şart olarak sunması, dünyada neo-liberalleşmenin zeminini hazırlamıştır. Bu süreçte çoğunluğun aleyhine olan düzenlemelerin⁶⁰ kitleler tarafından kabul edilmesi, küresel sermaye için hayati önemdedir. Mademki devlet bu süreçte başat rol oynayacak aktör konumundadır, öncelik onun bu işlevi yerine getirebilecek şekilde dönüştürülmesini gerektirmektedir. Biz burada bu dönüşümü sağlayacak mekanizmalardan biri olarak din olgusunu ele almaya çalıştık.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye gibi bir gelişmekte olan ülkede “cemaatler koalisyonu” olarak görülen bir siyasi partinin iktidara gelmesi, bütün sermaye çevrelerince herşeye rağmen desteklenmesi, elde edilen sonuçlarla karşılaştırıldığında tesadüf olarak görülmemelidir.

---

⁵⁹ Alfredo Saad Filho, Deborah Jonston, (2007), *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, (Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel), Yordam Kitap, İstanbul, s. 17.

⁶⁰ A.k., s. 18.

KAYNAKÇA

Amin, Samir, (2006), *Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi*, (Çev. Fikret Başkaya vd.), Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara.

Apak, Adem, (2003), “İskenderiye Kütüphanesi’nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, (C. 16, S. 1), Ankara, s. 176-183.

Bettany, George Thomas, (2005), *Dünya Dinleri Ansiklopedisi*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul.

Casas, Batolomeo de las, (2011), *Yerlilerin Gözyaşları*, (Çev. Oktay Etiman), 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Cipriani, Roberto, (2011), *Din Sosyolojisi: Tarih ve Teoriler*, (Yay.Haz.Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul.

Collinson, Diane, Robert Wilkinson, (2000), *Otuz Beş Doğu Filozofu*, (çev.Metin Berke vd.), Ayraç Yayınları, Ankara.

De Coulanges, Fustel, (2011), *Antik Site*, (Çev. İsmail Kılınç), Epos Yayınları, Ankara.

Durak, Yasin, (2012), *Emeğin Tevekkülü- Konya’da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.

Fişek, Kurthan, (1975), *Yönetim*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.

Foucault, Michel, (2006), *Kelimeler ve Şeyler*, 3 Basım, (çev. M.Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.

Freud, Sigmund, *Hızlı Musa ve Tektanrıcılık*, (Çev.Kamuran Şipal), Cem Yayınevi, İstanbul.

Giddens, Anthony, (2012), *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, (çev. Ü.Yıldız Battal), 4. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Güler, B.Ayman, (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, 2. Baskı, , İmge Kitabevi, Ankara.

Günay, Ünver, (2011), *Din Sosyolojisi*, 10. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.

Kazancı, Metin, (2002), “Althusser, İdeoloji ve İdeolojinin Dayanılmaz Ağırlığı”, *SBF Dergisi*, (C.57, S.1), Ankara, s. 57-87.

Lewis, Bernard, (2011), *İslamın Siyasal Söylemi*, 2. Baskı, (Çev. Ünsal Oskay), Phoenix Yayınevi, Ankara.

Saad Filho, Alfredo, Deborah Jonston, (2007), *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, (Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.

Selahattin Hilav, (2013), *Felsefe El Kitabı*, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kongar, Emre, (1981), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Papenheim, Fritz, (2002), *Modern İnsanın Yabancılaşması Marx'a ve Tönnies'ye Dayalı Bir Yorum*, (Çev.Salih Ak), Phoenix Yayınevi, Ankara.

Pi-Sunyer, Oriol, Zdenek Salzman, (1978), *Humanity and Culture: An Introduction to Antropology*, Houghton Mifflin Co., Boston, USA.

Spinoza, Baruch, (2008), *Tanrıbilimsel Politik İnceleme*, (Çev. Betül Ertuğrul), Biblos Kitabevi, Bursa.

Tönnies, Ferdinand, (2001), *Community and Civil Society*, (Translated By Harris and Hollis), Cambridge University Press, UK.

Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr, 19.07.2014.

<http://dictionary.reference.com/browse/religion>, 20.07.2014.